

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 2 (P2)

HUKURI 2013

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 80

Memorandamu leyi yi na tipheji ta 25.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****XIVUTISO XA 1: XITSALWANA****Jaha-mukhalabya – Ngope TA****2 Vumpohlo byi pyile**

Vumpohlo i riviti leri hlamuselaka munhu wa xinuna loyi a sasekeke. Mutlhokovetseri u hlamusela leswaku hikokwalaho ka leswi jaha leri ri nga tihlayisiki hi ku tshamela ku nwa byalwa, ku saseka ka rona ku herile naswona a ka ha vonaki.√√

4 Vutikukumuxi na manyunyu swi ku nkwe!

Nkwe! i riencisi leri kombisaka ku hela ka swilo. Mutlhokovetseri u kombisa ku hela ka leswi jaha leri a ri hanyisa xiswona evanhwini. Mutlhokovetseri u hlamusela leswaku jaha leri ri heleriwile hi ku tivona na ku titshemba loku a ri ri na kona loko ri nga si hetywa hi byalwa.√√

11 Hi yena ntsumi ya laha byi bavaka

Ntsumi i munhu loyi a rhumiwaka ku vika timhaka to karhi. Mutlhokovetseri u hlamusela leswaku jaha leri hi rona ri vikelaka vanwi va byalwa ngopfungopfu vakhalabya laha byi kumekaka kona.√√

12 Hakunene i jaha-mukhalabya

Jaha-mukhalabya i rivitinkatsano leri vulaka jaha leri ri hanyaka tanihi mukhalabya. Mutlhokovetseri u kombisa leswaku munhu loyi ku vulavuriwaka hi yena i jaha kambe swiendlo swa yena i swa vukhalabya.√√

19 Kambe comela xi n'wi vukarha

Comela xi n'wi vukarha i xithathelo lexi vulaka leswaku a nga ha hambani na byalwa. Mutlhokovetseri u hlamusela leswaku jaha leri ri namarhelanile na byalwa ku tlula mpimo.√√

(Mukamberiwa u kuma timaraka hinkwato hambiloko a nga nyikangi nhlamuselo ya masiku hinkwawo.)

MAAVELO YA TIMARAKA: TIMARAKA TIMBIRHI EKA MINTILA LEYI BOXIWEKE**[10]**

XIVUTISO XA 2: XIKAMBELANTWISISO**N'wini wanga – Malungana M**

- 2.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi munhu loyi a kombelaka ku rivaleriwa eka Xikwembu hikokwalaho ka swidyoho leswi a swi endleke laha misaveni. U vula leswaku wa ringeta ku endla leswinene leswaku a ta tsakisa Xikwembu kambe wa tsandzeka hikokwalaho ka swihoxo na miringo leyi a hlanganaka na yona laha misaveni.√√ (2)
- 2.2 Ndzi hlangana na mintlhamu leyi rhiyiweke.√√ /Ntila wa 3.√√ (2)
- 2.3 Mutlhokovetseri u vula leswaku hi yena n'wana wa Xikwembu loyi a ha riki lontsongo.√√ (2)
- 2.4 Mutlhokovetseri u tirhisile rito Tatana ku vula Xikwembu. Laha ku vulavuriwaka hi Xikwembu, letere ro sungula rin'wana na rin'wana ri fanele ri va lerikulu ku kombisa vukulu bya xona na ku xixima.√√ (2)
- 2.5 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A nga yi hlula loko a teka ku tikeriwa hinkwako loku a nga na kona a ku yisa eka Xikwembu, xona xi ta n'wi lwela kutani xi n'wi hlulela yona.√ (1)
- (Amukela na mavonelo man'wana lama ya twisisekaka.) (1)
- 2.6 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: **Swi kahle**, hikuva eBibeleni ku tsariwile leswaku vanhu hinkwavo lava va dyoheke va fanele va ya eka Xikwembu va ya kombela ku rivaleriwa.√ (1)
- A swi kahle**, hikuva vanhu va endla swilo swo biha va tshembile ku ya kombela ndzivalelo eka Xikwembu.√ (1)
- (Amukela na matitwelo man'wana lama ya twisisekaka.) (1)

[10]**XIVUTISO XA 3: XIKAMBELANTWISISO****Vukati i mbilu – Magaisa JM**

- 3.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi wanuna loyi a nga tirhiki, a yengiwaka hi ku famba a nwa byalwa. A a nga hlayisi muti wa yena. Vana va yena va yivela vanhu. Nsati wa yena u tsandzeka ku tlhelela eka rikwavo hikuva tata wa yena u dyile xuma xa vanhu.√√ (2)
- 3.2 Rikavakava i mbyana ya xisati leyi ya ha ku hlantaka swimbyanyana, leyi yi langutekaka yi ondzile. Mutlhokovetseri u fananisa N'wa-Risenga na mbyana ya rikavakava hikokwalaho ka ku ondza ka yena na ku va a bebula swihlangi kasi a nga dyi swakudya leswi faneleke leswi swi akaka miri.√√ (2)
- 3.3 'Nsati na vana va hanya hi rikoko ra xilondzo'.√√ /Ntila wa 4.√√ (2)

- 3.4 Nhlokomhaka ya xitlhokovetselo yi ri 'Vukati i mbilu', kasi na xona xitlhokovetselo xi vulavula hi wansati loyi a tshameke evukatini a ri karhi a xaniseka kambe a tiyisela a nga tlheleri eka rikwavo.√√ (2)
- 3.5 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena, xikombiso: Ndzi nga n'wi tsundzuxa leswaku a famba a lava ntirho a ta kota ku hlayisa ndyangu wa yena, hikuva ku hava laha va tshembeleke kona handle ka le ka yena, ematshan'weni yo tshamela ku nwa byalwa loko dyambu ri xile.√
(Amukela na matitwelo man'wana lawa ya twisisekaka.) (1)
- 3.6 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena, xikombiso: A a fanele a nga ha bebuli vana van'wana, hikuva swa tika ku hlayisa vana vo tala.√ /A a fanele a famba a lava ntirho leswaku a ta hlayisa vana va yena.√
(Amukela na mavonelo man'wana lama ya twisisekaka.) (1)
- [10]**

XIVUTISO XA 4: XIKAMBELANTWISISO

Nandzu i wa mani? – Malungana M

- 4.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi jaha na nhwana lava a va rhandzana ku fika laha nhwana loyi a biheke emirini. Loko ku yisiwa nandzu eka vajaha, tata wa yena u chavile/tshukile hikuva jaha na nhwana a va ri vana va yena, a va lo hambana hi vamanana va vona ntsena.√√ (2)
- 4.2 Wu tiyisisa kumbe ku tshikelela xiyimo xo tika lexi tatana loyi ku vulavuriwaka hi yena a a ri eka xona.√√ (2)
- 4.3 Mutlhokovetseri u hlamusela leswaku jaha leri a ri navela onge ri ngo nyamalala laha misaveni.√√ (2)
- 4.4 A ndzi tshama ndzi dya marhambu ya nhloko.√√ / Ntila wa 11.√√ (2)
- 4.5 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena, xikombiso: A ndzi ta kombela buti/sesi leswaku hi tshika timhaka ta hina ta vugangu, hi sungula ku rhandzana tanihi vana va munhu.√
(Amukela na mavonelo man'wana lama ya twisisekaka.) (1)
- 4.6 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena, xikombiso: Nandzu i wa tatana, hikuva a a fanele a hlenganisile vana va yena ka ha ri na nkarhi leswaku va ta tivana.√
(Amukela na mavonelo man'wana lama ya twisisekaka. Maraka i yo seketela ntsena.) (1)
- [10]**

A2: XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO**XIVUTISO XA 5: XITSALWANA****U fana na mani? – Marhanele MM et.al.****1 N'wana loyi u humile**

'Ku huma' swi vula ku suka eka ndhawu yo karhi leyi pfalekeke u ya ehandle. Mutlhokovetseri u hlamusela leswaku mahanyelo ya Tereka a ya hambanile swinene na mahanyelo ya swirho leswin'wana swa ndyangu.√√

11 Risenga na nghamu va na ndzhuti

'Nghamu' ku vuriwa nsati, kasi ku va na ndzhuti swi vula ku xiximiwa hi vanhu. Mutlhokovetseri u hi kombisa leswaku vatswari va Tereka a va xiximiwa swinene hikokwalaho ka mahanyelo ya vona.√√

16 Swa le mandleni va na swona

'Swa le mandleni' swi vula leswaku va na mali yo tala. Mutlhokovetseri u hlamusela leswaku vatswari va Tereka a va fumile swinene.√√

25 Xi tiendla gama ra nsele

'Ku tiendla gama ra nsele' i ku dlaya kambe u nga dlayeli ku tlhela u dya lexi u xi dlayeke. Mutlhokovetseri u kombisa leswaku Tereka u rhandzana na nhwana, loko a kuma n'wana wa n'wi tshika kumbe u n'wi siya a sala a n'wi kurisa a ri yexe.√√

31 Ntsako wa mutswari wu phyile

Ntsako lowu phyeke hi lowu wu hangalakeke tanihi mati ya nambu kumbe xihlovo loko xi phyile. Mutlhokovetseri u kombisa leswaku ntsako lowu vatswari va Tereka a va ri na wona hikokwalaho ko va va kumile jaha wu hatlisile ku hangalaka hikokwalaho ka mahanyelo ya rona lamo biha.√√

(Mukamberiwa u kuma timaraka hinkwato hambiloko a nga nyikangi nhlamuselo ya masiku hinkwawo.)

MAAVELO YA TIMARAKA: TIMARAKA TIMBIRHI EKA MINTILA LEYI BOXIWEKE**[10]****XIVUTISO XA 6: XIKAMBELANTWISISO****U fana na mani? - Marhanele MM et.al.**

6.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi n'wana wa jaha, Tereka loyi a hanyaka mahanyelo yo hamboloka swinene, u nwa byalwa, a dzaha mafole na ku hungukisa vahwanyana, leswi endlaka leswaku vanhu va kala va tivutisa leswaku u tekele eka mani hikuva vatswari va yena i vanhu vo lulama.√√ (2)

6.2 'Vaswirhundzu va andlala ndloti,' √√ /Ntila wa 18.√√ (2)

6.3 Hi nandzelelano lowu wa swivuriso mutlhokovetseri u tshikelela mhaka ya leswaku Tereka mahanyelo ya yena ya humile ngopfu endleleni lero vatswari va yena va tsandzekile ku bebula.√√ (2)

- 6.4 Mukamberiwa u ta boxa leswi ntila lowu wu n'wi tiselaka swona emiehleketweni. Xikombiso: Wu ndzi tselala miehleketo ya leswaku Tereka a a nwa byalwa lero a tsandzeka no famba a kala a rhwariwa kunene.√√ (2)
- 6.5 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A nga va a nga tekelelangi eka munhu hikuva swa endleka leswaku vatswari vo lulama va tswala n'wana wa mihupani hikuva u tswala miri ku nga ri mbilu.√ (1)
- 6.6 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: A ndzi ta nyuma ngopfu hikuva vanhu a va ta vona onge na mina ndzi hanya ku fana na yena hikuva hanyelo ra yena a ri amukeleki.√ (1)
- (Amukela na mavonelo man'wana lama ya twisisekaka.) (1)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

Rhubiriki ya maavelo ya timaraka eka xitsalwana xa vutlhokovetseri

		Khodi:7 80-100%	Khodi:6 70-79%	Khodi:5 60-69%	Khodi:4 50-59%	Khodi:3 40- 49%	Khodi:2 30-39%	Khodi:1 0-29%
RHUBIRIKI YO HLAHLUVA SWITSALWANA EKA VUTLHOKOVETS ERI RIRIMI RA LE KAYA KHUME RA TIMARAKA (10)	RIRIMI Xivumbeko, nkholukelano na maandlalelo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiwaka eka switsalwana	Vuswikoti bya le henhla ngopfu -Xivumbeko lexi andlariweke hi ndlela ya kahle. -Masungulo na mahetelelo ya kahle swinene. -Miehleketo leyi vupfeke. -Ririmi, thoni na xitayili swi ringanerile no pfumala xihoxo. -Maandlalelo ya xiyimo xa le henhla.	Vuswikoti bya le henhla -Xitsalwana xi andlariwile kahle. -Masungulo na mahetelelo ya kahle. -Miehleketo leyi andlariweke kahle. -Ririmi ,thoni na xitayili swi fambelana na xikongomelo. -Maandlalelo lamanene.	Vuswikoti bya le henhlayana -Xivumbeko xa kahle, Swivulwa na tindzimana swi na nkholukelano. -Xivumbeko lexinene xa manghenelo, mahetelelo na tindzimana. -Miehleketo leyi khulukaka yi nga landzelelekaka -Ririmi, thoni na xitayili i swo pfumala xihoxo. -Maandlalelo lamanenenyana.	Vuswikoti byo amukeleka -Ku na vumbhoni bya xivumbeko. -Xitsalwana xo pfumala miehleketo leyi khulukaka. -Swihoxo swa ririmi, thoni na xitayili. -Swihoxo swa ririmi i switsongo, thoni na xitayili swi ringanerile -Tindzimana to pfumala swihoxo.	Vuswikoti byo enela -Xivumbeko lexi nga na swihoxo. -Miehleketo yo ka yi nga andlariwangi kahle. -Vumbhoni bya swihoxo swa ririmi. Thoni na xitayili swo ka swi nga fambelani na xikongomelo. -Ku na swihoxo swa ririmi leswi nga erivaleni. Thoni na xitayili a swi fambelani na xikongomelo xa matsalelo -Tindzimana leti nga na swihoxo.	Vuswikoti bya madyondza -Maandlalelo yo tsana na xivumbeko xo ka xi nga kungahatiwangi. -Miehleketo yo ka yi nga andlariwangi kahle yo hlanganahlangana. -Swihoxo swa ririmi na matsalelo yo hoxeka ma endla xitshuriwa xo ka xi nga amukeleki. -Thoni na xitayili a swi fambelani na xikongomelo xa matsalelo -Tindzimana leti nga na swihoxo swo tala.	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi -A swi olovi ku vona loko nhlokomhaka yi fikeleriwile. -Ku pfumaleka ka vumbhoni bya xivumbeko kumbe maandlalelo. -Ririmi ro tsana, xitayili na thoni swo ka swi nga ri kahle. -Ririmi ro phyama, xitayili na thoni leswi nga lulamelangiki -Ku pfumaleka ka tindzimana kumbe vun'we.

NSC – Memorandum

	VUNDZENI Nhlamuselo ya nhlokomhaka, vundzeni bya nkanelo na ku twisisa xithhokovetselo.							
VUSWIKOTI BYA LE HENHLA SWINENE -Vundzeni byo hlawuleka, swiyenge hinkwaswo swi fikeleriwile. -Mahlamulelo ya vuswikoti bya le henhla: 90% + . Miehleketo ya le henhla swinene: 80-89% . - Miehleketo ya kahle leyi seketeriwaka hi vumbhoni byo huma eka xithhokovetselo. -Matwisiselo ya kahle ya xithhokovetselo.	7 80-100%	8-10	7-7½	7				

<p>VUSWIKOTI BYA LE HENHLA</p> <p>-Vumbhoni bya le henhla bya nhlokomhaka byi hlamuseriwile, swiyenge hinkwaswo swi fikeleriwile. -Mahlamulelo hi vuenti. -Miehleketo ya kahle yi nyikiwile yi huma eka xitlhokovetselo. -Matwisiselo ya kahle ya xitlhokovetselo.</p>	<p>6 70-79%</p>	<p>7½-8</p>	<p>7-7½</p>	<p>6½-7</p>	<p>6</p>			
<p>VUSWIKOTI BYA LE HENHLANYANA</p> <p>-Ku kombisa ku twisisa nhlokomhaka kahle. -Vuxokoxoko byo tala lebyi amukelekaka. -Miehleketo yin'wana ya amukeleka, kambe vumbhoni byo seketela a byi ringanelangi. -Ku kombisa ku twisisa xitlhokovetselo</p>	<p>5 60-69%</p>	<p>7½-8</p>	<p>7 - 7½</p>	<p>6½-7</p>	<p>5½- 6</p>	<p>5</p>		

NSC – Memorandum

<p>VUSWIKOTI BYO AMUKELEKA</p> <p>-Vundzeni lebyi faneleke, kambe ku pfumaleka miehleketo hi vuenti. -Miehleketo yin'wana ya kahle ku seketela nhlokohaka. -Miehleketo yo tala yi kaneriwile, kambe yi pfumala ku khorwisa. -Masungulo na matwisiselo ya tsalwa na xitlhokovetselo.</p>	<p>4 50-59%</p>		<p>6-7</p>	<p>5 ½-6½</p>	<p>5-6</p>	<p>4 ½-5½</p>	<p>4-5</p>	
<p>VUSWIKOTI BYO ENELA</p> <p>-Vuswikoti byo enelanyana ku nyika tinhlamulo. -Miehleketo yintsongo ku seketela nhlokohaka. -Nkanelo wo ka wu nga khorwisi na vumbhoni byo ka byi nga enelangi byo huma eka xitlhokovetselo. -Mudyondzi a nga twisisangi xitlhokovetselo</p>	<p>3 40-49%</p>			<p>5½-6</p>	<p>4 ½-5</p>	<p>4-4½</p>	<p>3 ½-4½</p>	<p>3-4</p>

<p>VUSWIKOTI BYA MADYONDZA</p> <p>-Matwisiselo yo ka ya nga ri kahle ya nhlokomhaka. -Ku vuyelerisa miehleketo yo ka yi nga ri kahle. -Ku pfumaleka ka vundzeni byo enela. -Nkanelo wo pfumala nseketelo -Mudyondzi a nga twisisangi tsalwa kumbe xitlhokovetselo.</p>	<p>2 30-39%</p>				<p>4-5</p>	<p>3-4</p>	<p>3-4</p>	<p>1-3^{1/2}</p>
<p>VUWSIKOTI BYO KA BYI NGA FIKELELANGI</p> <p>-Mahlamulelo ya komba vuxaka na nhlokomhaka, kambe a swi olovi ku landzelela miehleketo leyi kaneriweke. -Ku tsandzeka ku hlamula xivutiso, miehleketoniyana leyi boxiweke yi pfumala vumbhoni byo huma eka xitlhokovetselo. -Matwisiselo ya tsalwa na xitlhokovetselo i yo tsana swinene.</p>	<p>1 0-29%</p>				<p>3-4</p>		<p>1-3^{1/2}</p>	<p>0-3</p>

XIYENGE XA B: NOVHELE**XIVUTISO XA 7: XITSALWANA****MULUNGUNTIMA – Khosa TH**

- Ephraim Chavalala a nga helangi mbilu hambiloko Hlongwane a n'wi xanisa leswi endleke leswaku a hetelela a humelerile entirhweni wa yena. Swin'wana swa leswi Chabalala a tiyiseleke eka swona hi leswi landzelaka:
- Hlongwane a a ri museketeri wa mininjhere Brooks efemeni ya Prestige Publications Enterprises (PPE) eGiyani, kambe a a rhandza ku tivula 'Mulungu' kumbe 'Vasi' eka vatirhi lava nga ehansi ka yena, a tlhela a va xanisa, ngopfungopfu Ephraim Chavalala.√√√
- Loko Chavalala a yisile swiviko ehofisini ya Hlongwane, Hlongwane u n'wi holoverile a vula leswaku wa n'wi hleva kutani a n'wi tshembisa leswaku u ta n'wi ba ngopfu a tlhela a n'wi chaja hi '*defamation of character*'.√√√
- Hlongwane u holoverile Chavalala, u vurile leswaku a nga n'wi nyikangi mpfumelelo wo ya hlangana na van'wamabindzu eNkowanikowa, kasi entiyisweni u n'wi pfumelerile a tlhela a n'wi sayinela.√√√
- Loko ku humile poso ya vuhlanganisinkulu, Hlongwane u kuceterile Brooks leswaku Chavalala a nga fanelangi ku nyikiwa yona hikuva wa ha ri ntsongo, loyi yi nga n'wi fanela i munghana wa yena George Mathebula.√√√
- U byela valungu leswaku Chavalala a nga fanelangi ku ya eYuropa hikuva u na marhengwe naswona u komile.√√√
- Loko va ri ehodela na Briggs, Hlongwane u hemberile Chavalala vunwa a vula leswaku u ta entirhweni a nwile, kambe loko a vona Valungu u endla onge a nga nwi.√√√
- Hlongwane u lukile xikungu na vanghana va yena xo yiva cheke entirhweni yo hakelela Chavalala swikweleti leswaku nandzu wo yiva wu ta dya Chavalala na Nyeleti leswaku va ta hlongoriwa entirhweni.√√√
- Hlongwane tanihi 'boso' u tshembisile munghana wa yena Mathebula na xigangu xa Mathebula, Maria leswaku u ta va nyika mintirho endzhaku ko hlongoriwa ka Chavalala na Nyeleti ePPE.√√√
- U tivurile ngwenya ya feme ya PPE, hikwalaho u tshembisile Maria leswaku loko a hakerile swikweleti swa Chavalala hi cheke ya le femeni, u ta n'wi thola hi xihatla.√√√
- Hlongwane u tshikisile Mathebula ntirho e*Graphics Advertising* leswaku a ta sungula ku tirha ePPE hikuva Chavalala a hlongoriwile, kambe a nga ha n'wi tholangi.√√√
- Emakumu Johnson Hlongwane u hlanganile nhloko, yena na vanghana va yena va khomiwile va ya pfaleriwa ekhotsweni, hi kona Chavalala a nga sungula ku tiphina entirhweni wa yena hikuva hambi a endliwa leswi hinkwaswo a nga lan'wangi.√√√

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15 (Mikutlunya yin'wana na yin'wana ya ntlhanu.)
X&R = 10

(TSUNDZUKA: TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)**[25]****XIVUTISO XA 8: XIKAMBELANTWISISO****MULUNGUNTIMA – Khosa TH**

- 8.1 Ehodela ya le Giyani.√ (1)
- 8.2 Geoffrey Green√ na Gloria Green.√ (2)
- 8.3 A a endlela ku thyakisa vito ra Chavalala eka dayirekitara Briggs na mininjhere Brooks. Leswaku Briggs na Brooks va ta swi lemuka leswaku Chavalala a nge swi koti ku va muhlanganisinkulu efemeni ya PPE hikuva u nwa byalwa.√√ (2)
- 8.4 I ndhawu leyi dayirekitara Briggs, Geoffrey Green na nsati wa yena Gloria Green a va khoma kona tinhlangeletano loko va endzerile vurhangeri bya rhavi ra PPE ra le Giyani.√√ (2)
- 8.5 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: Loko hi tthelela entirhweni a ndzi ta n'wi kombisa hi vubihi byo vulavula swilo swo biha hi munhu un'wana eka varhangeri.√√ (2)
- (Amukela na matitwelo man'wana na man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 8.6 Leswaku vayivi va yona va ta ya hakela xikweleti xa Chavalala eka Ok, leswaku yena na Nyeleti va ta voniwa tanihi vayivi kutani va ta hlongoriwa efemeni ku ta nghenisiwa George Mathebula na Maria.√√ (2)
- 8.7 Hlongwane i munhu wo tikukumuxa, kasi Chavalala i munhu wo titsongahata.√√ /Hlongwane a nga wu tivi ntirho, kasi Chavalala u tiva ntirho wa yena.√√/ Hlongwane i munhu wa mavondzo hikuva a nga lavi ku pfuna vanhu van'wana, kasi Chavalala a nga na mavondzo hikuva loko vanhu va kombela ku pfuniwa wa va pfuna.√√ (2)
- (Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 8.8 B.√ /Byalwa.√ (1)
- 8.9 Sasavona.√ (1)
- 8.10 Hikuva murhangeri wa vona a a va xanisa hikwalaho ko lava ku chaviwa.√ (1)
- 8.11 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Swi fanerile. Vতিরহি van'wana na van'wana va na timfanelo to humesela matitwelo ya vona ehandle leswaku va ta tirha va tsakile.√√ (2)
- (Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)

- 8.12 U lava leswaku va n'wi vula boso/ vasi kumbe mulungu wa vona.√ /U tshembisa Nsatimuni ku n'wi hlongola loko a ala ku ya n'wi xavela xinkwa na sopo.√ (1)
- 8.13 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A ndzi ta n'wi kombisa hi vubihhi na nkoka wa ku xixima vatirhi entirhweni.√
(Amukela na vonelo rin'wana na rin'wana leri twisisekaka.) (1)
- 8.14 I Hlongwane.√
Hi yena loyi a a navela ku hlongorisa Ephraim Christian Chavalala na Noria Nyeleti Mthombeni entirhweni, leswaku a ta kota ku nghenisa munghana wa yena George Mathebula na Maria.√ (2)
- 8.15 Mavondzo, makwanga na rivengo swi nga vanga vukungundzwana.√ /Makumu ya vukungundzwana i jele/khotso.√ /Vukosi i mberha.√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 8.16 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke hi vumunhu bya Hlongwane. Xikombiso: Mavondzo a ya hakeli.√√ /Hambi u famba ankoveni lundza ri ta vonaka.√√/ Loko u ri murhangeri entirhweni u fanele u va na ntirhisano na vatirhikuloni.√√
(Dyondzo yin'we ntsena. Amukela na tidyondzo tin'wana leti twisisekaka.) (2)

[25]

XIVUTISO XA 9: XITSALWANA**MIBYA YA NYEKANYEKA – Mtombeni BKM**

- Xivuriso lexi xi vula leswaku vana a va tali ku tekelela mahanyelo ya vatswari va vona.√√√ Leswi swi tihumesela erivaleni hi ndlela leyi landzelaka:
- Mufundhisi Tlhomandloti kun'we na nghamu ya yena a va ri vanhu vo lulama na ku tirhandza.√√√
- Mufundhisi Tlhomandloti u lavile leswaku vana yena va va vo rhang a eka swilo hinkwaswo kumbe ku va swikombiso leswinene evanhwini.√√√
- Madambi na Nyiko va tsandzekile ku hanya tanihi vatswari va vona.√√√
- Madambi a a tlharihile etidyondzweni ta yena, kambe a a ri na futa.√√√
- Nyiko a tshama a basile kambe swa tidyondzo a swi nga fambi kahle.√√√
- Nyiko u hetelerile a dyondzela vufundhisi tanihileswi tata wa yena a ri mufundhisi kambe u tsandzekile ku tikhoma hikuva u rhandzanile na N'wa-Mdanisi wa noni.√√√
- Madambi a naverile ku tekana na Soluka, nhwanyana wa Muqhoza, leswi tata wa yena a nga twanani na swona hikuva a a vula leswaku a nga lavi vatukulu va yena va va vatukulu va Maqhoza hitlhelo.√√√
- Leswi swi endlile leswaku Madambi a nga ha teki nsati.√√√
- Madambi u tlherile a va munwi lonkulu wa byalwa leswi a swi hambana na vutomi bya vatswari va yena.√√√
- Celela n'wana wa tatana Mbhazima na manana Cheyeza Baloyi a a nga rhandzi dyondzo naswona a a famba a yiva swilo swa vanhu.√√√
- U baleseriwile a fa hikokwalaho ka vugevenga bya yena.√√√
- Leswi swi komba leswaku vana lava a va nga landzeleli mahanyelo ya vatswari va vona.√√√

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15 (Mikutlunya yin'wana na yin'wana ya ntlhanu.)
X&R = 10

TSUNDZUKA: TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)**[25]****XIVUTISO XA 10: XIKAMBELANTWISISO****MIBYA YA NYEKANYEKA – Mtombeni BKM**

- 10.1 A va ri varhandzani.√ (1)
- 10.2 Hikokwalaho ka leswi tata wa yena a nga pfumelangiki leswaku va tekana.√√ (2)
- 10.3 U vula leswaku a a lava ku cinca eka xiboho xa yena xo ka a nga n'wi teki Soluka leswi a ku ri mhaka leyi a yi tshama yi va vavisa havambirhi.√ (1)
- 10.4 U vula mhaka ya leswaku yena a a swi amukerile leswaku va nga tekani na Madambi kutani loko a tlhela a endla switshembiso swin'wana, swi n'wi pfluxela swivavi.√√ (2)

- 10.5 A a lovile.√ Hikuva Madambi hi xamundzuku xa kona u pfukile a ya esirheni ra tata wa yena.√
(Amukela na ku seketela kun'wana na kun'wana loku twisisekaka.) (2)
- 10.6 Va hetelele hi ku yisa rirhandzu ra vona emahlweni na ku tekana.√ (1)
- 10.7 A va ri nsati na nuna.√ (1)
- 10.8 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A a vula leswaku loko swilo swi ri karhi swi hela, na vutomi bya yena byi le ku heleni hi ku va a hundza emisaveni.√ (1)
- 10.9 Hileswi a hluvuriwile nguvu ya vufundhisi hikokwalaho ka leswi a swi endleke na N'wa-Mdanisi wa noni.√√ (2)
- 10.10 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: **A yi kahle.** Ku tisunga a hi ku ahlula xiphiso, ko va ku tikisela maxaka lama salaka ma hanya.√
(Amukela na mavonelo yan'wana lama twisisekaka. Maraka i yo seketela ntsena.) (1)
- 10.11 (a) Ku va a endlile vuoswi na N'wa-Mdanisi.√√ (2)
(b) U n'wi kombelerile eka huvo ya Vafundhisi leswaku va n'wi rivalela.√ (1)
- 10.12 I munhu wa rirhandzu eka vana va yena.√√ /U lava leswaku swilo swi fambisiwa hi ndlela leyi enerisaka ku navela ka yena.√√ /U tilavela swa yena ntsena.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 10.13 Tlhomandloti a a lovile khale.√√ (2)
- 10.14 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A ndzi nga ta n'wi kombelela hikuva ku endla tano a ku ta va ku ri ku n'wi yimelela/ku tlula nawu lowu mufundhisi a a fanele ku wu landzelela/ku n'wi onha hileswi a ndzi ta va ndzi n'wi tsona nkhave.√√

KUMBE

A ndzi ta n'wi kombelela, vumunhu a byi ta ndzi susumeta ku va na ntwelavusiwana eka n'wana wa mina.√√ /Loko munhu a dyohile a swi bohi leswaku a xupuriwa, swa fanela leswaku a rivaleriwa, ngopfungopfu loko nandzu wa yena wu ri wo sungula.√√

(Amukela na ku seketela kun'wana na kun'wana loku twisisekaka.) (2)

- 10.15 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ndzi vona swi ringanerile hikuva a ku ri nawu wa kereke leyi a ri mufundhisi ka yona.√√

(Amukela na ku seketela kun'wana na kun'wana loku twisisekaka.) (2)

[25]**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25**

XIYENGE XA C: NTLANGU**XIVUTISO XA 11: XITSALWANA****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – Mahatlane AD**

- Matanato u tikumile a khomiwile hikokwalaho ko dya nyama leyi a yi phameriwile ximanga hikuva ematshan'weni yo endla leswaku mulungu a nga swi voni leswaku a nga xi nyikangi ximanga swakudya, yena u tlherile a n'wi hlanganisa a khomile puleti ya swakudya swa ximanga.√√√
- U tikuma a tshikile muti wa yena ekaya hi ku yengiwa hi vavasati va le madorobeni.√√√
- U tsandzekile ku swi vona leswaku leswi endlaka leswaku nsati wa yena N'wa-Xirhami a nwa ngopfu hileswi yena a nga n'wi hlayisi.√√√
- Matanato u tikuma a rhandzanile na n'wana buti wa yena Rhoda hi ku ka a nga ri na vuxiyaxiya.√√√
- U tsandzekile ku swi vona leswaku yena na Rhoda va fana.√√√
- U felela ku ya emalokixini hambiloko a ri karhi a khutuziwile.√√√
- Hambiloko a khutuziwili u tlherile a pfumelela va ka vaRhoda ku n'wi nwela hafu ya mali leyi a yi kumile exitokofeleni.√√√
- Loko a swi kumile leswaku Rhoda i n'wana buti wa yena hikona a yaka ekaya ku ya lulamisa swa muti wa yena.√√√
- Hi kona a swi vonaka leswaku leswi Mavhavaza na vanghana va yena a va n'wi tsundzuxa swona a swi ri ntiyiso.√√√

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15 (Mikutlunya yin'wana na yin'wana ya ntlhanu.)
X&R = 10

TSUNDZUKA: TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)**[25]****XIVUTISO XA 12: XIKAMBELANTWISISO****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – Mahatlane AD**

- 12.1 Hikuva mhaka ya leswaku Rhoda i n'wana wa buti wa yena se a yi kumekile lero a nga ha tshembangani nchumu.√√ (2)
- 12.2 Hileswi a tekeke Topisa n'wana Xitlhangoma hosi ya Matanato.√√ (2)
- 12.3 Matanato u n'wi yisile eka Muprofeta Ramudzuli loyi a nga vula leswaku loko N'wa-Xirhami o nwa byalwa, u ta penga.√ (1)
- 12.4 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A a endlela ku rivala timhaka ta ku va nuna wa yena Matanato a tshamela ku khomiwa na ku va a lan'wile ndyangu a tshama eJoni.√√ (2)
- 12.5 Hileswi N'wa-Xirhami a a nwa ngopfu a tlhela a etlela kwalomo leswi n'wi endleke leswaku a nga hlayisi muti wa yena.√√ (2)

- 12.6 Ku va N'wa-Xirhami a tshikisiwile ku nwa byalwa.√
Ku va Matanato a tekile n'wana wa buti wa N'wa-Xirhami a va nsati wa yena wa vumbirhi.√ (2)
- 12.7 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Ti kahle hikuva swi endlile leswaku ku va na ku rhula endyangwini wa yena.√
(Amukela na ku seketela kun'wana na kun'wana loku twisisekaka. Maraka i yo seketela ntsena.) (1)
- 12.8 Mukamberiwa u ta boxa leswi a ta titwisa xiswona. Xikombiso: **A ndzi ta tsaka** swinene hikuva a hi ta tshamisana kahle na xaka ra mina ku tlula munhu loyi a nga riki xaka ra mina.√ /Ku pfunana mintirho ya ndyangu.√

KUMBE

- A ndzi nga ta tsaka**, hikuva ku tekiwa hi nuna un'we swi vanga timholovo exikarhi ka muti hambi ma ri maxaka.√
(Amukela na matitwelo man'wana na man'wana lama twisisekaka. Maraka i yo seketela ntsena.) (1)
- 12.9 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi ku lulamisiwa ka muti wa Matanato swi n'wi dyondziseke swona. Xikombiso: Ndzi ndyondzile leswaku nchumu wun'wana na wun'wana loko munhu a tiyimiserile ku wu lulamisa wu na xintshunxo.√
(Amukela na dyondzo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka.) (1)
- 12.10 Xitlhangoma.√ (1)
- 12.11 I miehleketo ya leswaku swi vula leswaku na buti wa yena Tshikani a nga va a fikile a ticinca a nga ha vi Chauke kambe a va Chanki.√√ (2)
- 12.12 Mukamberiwa u ta boxa leswi a titwisaka xiswona. Xikombiso: A ndzi ta tsaka hileswi a ndzi ta va ndzi kumile ndlela yo khorwisa munghana wa mina leswaku leswi a ndzi tshamela ku n'wi byela i ntiyiso.√
(Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka.) (1)
- 12.13 Mukamberiwa u ta boxa leswi a ta tsundzuxa munghana wa yena swona. Xikombiso: Leswaku a hatla a swi tshika swo landzelela vavasati va Joni a tthelela eka nsati wa yena wa tihomu.√
(Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka.) (1)

- 12.14 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ku yingisa swi tlula magandzelo na mafurha ya wona.√ /Muhloti wa tinyarhi ti vuya hi yena.√ /Mulavi wa mpfula yi nela yena.√
(Amukela na dyondzo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka.) (1)
- 12.15 Hinkwavo a va ri vambuyavukati.√√ /A va ri swivuya.√√ /A va tshikiwile hi vanuna.√√ /Mahanyelo ya vona a ya nga yelani.√√ (2)
- 12.16 Swi kumekile leswaku hakunene Rhoda a ku ri n'wana wa Tshikani Mninginisi Chauke, buti wa Matanato laha Matanato a nga sungula ku rhurhumela hi ku chava leswi a swi endlile.√√ (2)
- 12.17 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A a nga swi lavi ku kurisiwa hikuva yena a ha lava ku tikumela wo rhandzana na yena.√
(Amukela na mavonelo man'wana na man'wana lama twisisekaka.) (1)

[25]**XIVUTISO XA 13: XITSALWANA****VUKOSI I MBERHA – Ndlovu P**

- Boneka u komberiwile hi N'wa-Vusika leswaku a ta tshama na n'wana wakwe loko a yile emasin'wini kambe loko a fika u hlohlotela Xikweni ku hlongola vasati va yena leswaku a ta sala na yena.√√√
- Xikweni u hemberile vasati va yena loko a kumile va yile eka muakelani (Dumela) a vula leswaku u swi twile khale leswaku a va tshami ekaya va tshama ematendeni.√√√
- U va lerisile ku longwa va tthelela eka rikwavo a va byela leswaku yena a nge swi koti ku tshama na vavasati va vanuna vo tala.√√√
- Loko N'wa-Vukwele a ringetile ku hlamusela u byeriwile ku miyela hikuva ku hava lexi a n'wi pfunaka hi xona naswona no tswala a nga tswali.√√√
- Loko vasati va yena va hlwerile ku famba Xikweni u nghena endlwini a teka banga a va tshembisa ku va tsemelela hi rona loko va nga humi va famba.√√√
- Boneka a a hamba a vitana Xikweni papa loko a ha n'wi hlohletela ku hlongola vasati va yena.√√√
- Loko Boneka a ta va a fikile endyangwini wa Xikweni u xanisile vana va Xikweni, Khetani na Khegu.√√√
- U tsonile Khetani R5.00 yo ya teka pasi a vula leswaku yena a nge yi koti hikuva yi ringana na saka ra mugayo kambe u nyikile n'wana wa yena Bodzani R70.00 yo hakela rendzo ro ya eManyeleti, u n'wi nyikile na yo xava timbuva na yo endla misisi leswaku a nga tluriwi hi munhu erendzweni.√√√
- Boneka u yiverile Xikweni mali a ya xava yindlu eBush.√√√
- U ringetile ku dlaya Khegu na tata wakwe hi ku va chelela chefu kambe u tsandzekile.√√√
- A a hamba a vitana Xikweni mukhalabya na ku n'wi byela leswaku a fa, hikuva tintangha ta yena ti file naswona hambiloko o fa, yena no rila a nge rili.√√√
- U balekerile Xikweni a ya en'angeni ya yena eBush ku ya lava murhi wo n'wi dyisa.√√√

- U lerisile Bodzani ku sala a swekela Xikweni mukhusu a hamba a ku Xikweni a nga dyi nyama hikuva a nga na matino.√√√
- Xikweni u xanisekile kutani a tsundzuka vasati va yena N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele, lava a va n'wi xixima no n'wi rhandza, kutani emakumu u file hi mavabyi lama nga vangiwa hi mbitsi.√√√
- Hakunene loko u fuwa hlolwa u fanela ku tsema ndleve hikuva siku rin'wana ri nga ku jikela ku fana na Boneka loyi a jikeleke sesi wa yena, Xikweni na vana va vona.√√√

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15 (Mikutlunya yin'wana na yin'wana ya ntlhanu.)
X&R = 10

(TSUNDZUKA: TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]**XIVUTISO XA 14: XIKAMBELANTWISISO****VUKOSI I MBERHA – Ndlovu P**

- 14.1 A a vuya eJoni.√ (1)
- 14.2 Hileswi a a lava ku va hlongola naswona a a lava ku tlhelela eJoni loko a heta ku va hlongola.√√ (2)
- 14.3 A va ri eka makhelwani wa vona.√ /A va ri eka Dumela.√ (1)
- 14.4 A hi ntiyiso.√ A a hlohleteriwi hi Boneka, loko Boneka a lavile ku tiva leswaku u ta ku u va hlongolela yini u n'wi byerile leswaku N'wa-Vukwele u ta ku hileswi a nga n'wi kumeriki swihlangi kasi N'wa-Vusika wa ha ta ehleketa leswaku u ta ku u n'wi hlongolela yini.√ (2)
- 14.5 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku munhu u fanele a ehleketela vanhu van'wana.√√ /Munhu u fanele ku ehleketa hi vuenti a nga si teka xiboho.√√ /Munhu a nga fanelangi ku nyanyukisiwa hi rirhandzu lerintshwa.√√ (2)
- (Amukela na tidyondzo tin'wana leti twisisekaka.) (2)
- 14.6 I banga.√ (1)
- 14.7 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena leri twisisekaka. Xikombiso: A ndzi ta tiyisela ndzi tshama na xona leswaku tatana a ta kota ku ndzi hlayisa ndzi kondza ndzi heta xikolo.√√ /A ndzi ta famba ndzi ya kuma manana laha a nga ya kona hikuva yena a ta ndzi khoma kahle tanihi n'wana wa yena.√√ (2)
- (Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 14.8 Ekaya ka Xikweni.√ /EPhafula.√ (1)

- 14.9 Boneka a a ri ndzisana/makwavo wa N'wa-Vusika mana wa Khegu.√ /Boneka loko a vula N'wa-Vusika mana wa Khegu a ku sesi.√ (1)
- 14.10 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena leri twisisekaka. Xikombiso: Hileswi vasati va Xikweni a va fambile kutani a ku sele yena laha a vona ongeti loko vana va Xikweni vo ya emahlweni va n'wi vitana mhanintsongo swi ta n'wi chicha xiyimo kasi na vona a va nga n'wi xiximi.√√ /A a lava ku twisa Khegu ku vava leswaku a swi tiva leswaku mana wa yena a nga ka a nga ha vuyi emutini wa yena.√√
- (Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 14.11 B.√ A a lava leswaku Khegu a kavanyeteka leswaku a nga pasi tidyondzo ta yena.√ (1)
- 14.12 Boneka i munhu wa vuxisi.√√ /I muhembu.√√
- (Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 14.13 A a lava ku dyondza xikolo.√√ (2)
- 14.14 A a lava ku ya teka pasi.√ (1)
- 14.15 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena leri twisisekaka. Xikombiso: A ndzi ta tsalela tatana papila ndzi n'wi hlamusela hi ta xiphiqu lexi ndzi nga na xona.√ /A ndzi ta tshika xikolo ndzi ya lava ntirho.√
- (Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (1)
- 14.16 'Vukosi i mberha' i xivuriso lexi vulaka leswaku rifuwo ra munhu ra hela ku fana na mberha leyi nyamalalaka loko dyambu ri huma. Eka tsalwa Boneka u xanisa vana na vasati va Xikweni, wa tiphina hikuva u na mali yo tala leyi a nga yivela Xikweni kambe emakumu mali ya hela a sungula ku xaniseka a navela ku pfuniwa hi vana na vasati va Xikweni.√√ (2)
- 14.17 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena leri twisisekaka. Xikombiso: N'wa-Vusika u na ntwelavusiwana kasi N'wa-Vukwele a nga na ntwelavusiwana.√ /N'wa-Vusika a nga na vukwele kasi N'wa-Vukwele u na vukwele.√ /N'wa-Vukwele u kota ku vona swa le mahlweni leswa ha taka kasi N'wa-Vusika a nga koti ku ehleketela swa le mahlweni.√
- (Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka. Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)

[25]

XIVUTISO XA 15: XITSALWANA**XIVONI XA VUTOMI – Shabangu IS****NLANGU: SWONA SWI RI SWA YINI!**

- Marito ya Khombo ya leswaku 'Munhu a ngo tshama la ndlwini kasi n'wana u le xibedhlele kumbe ejele' i xikhovolelo hikuva loko a ya vula a nga swi tivi leswaku siku rin'wana vana va yena va ta hetelela va ri exibedhlele na le jele.√√√
- Nsati wa yena, yena Nsatimuni a a onha vana va yena hi ku va nyika timali leswaku va famba va tiphina hi tona.√√√
- A a va yimelela loko va endla swo huma endleleni.√√√
- U holoverile nuna wakwe loko a ringeta ku n'wi komba leswaku leswi a a endla swo va yimelela a swi kahle.√√√
- U vurile leswaku vana va yena a va endli swo biha tanihi vana va vahedeni.√√√
- U pfunile Nyeleti ku ngungumela loko a vuya navusiku leswaku tata wa yena a nga swi tivi.√√√
- Nyeleti a a cincacinsa vavanuna hi ku lava mali hi ku hlohloteriwa hi mana wa yena.√√√
- Leswi swi endlile leswaku a hetelela a kumile na mavabyi ya HIV – AIDS.√√√
- U hetelerile a ri exibedhlele leswi endleke leswaku marito ya tata wa yena ya hundzuka ntiyiso.√√√
- Madambi yena a a dzaha timbangi no nwa byalwa hi mali leyi mana wa vona a a n'wi nyika yona.√√√
- U hetelerile a ri ejele hikokwalaho ko pfinya no dlaya n'wana wa ka Nkuna.√√√
- Leswi naswona swi endlile leswaku marito ya tata wa yena ya hundzuka ntiyiso.√√√

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15 (Mikutlunya yin'wana na yin'wana ya ntlhanu.)
X&R = 10

(TSUNDZUKA: TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 16: XIKAMBELANTWISISO**XIVONI XA VUTOMI – Shabangu IS****NTLANGU: VA TSHIKA XO KHOMA HI VOKO!**

- 16.1 Evhengeleni ra ka Score Supermarket eGiyani.√ (1)
- 16.2 I xikhovolelo hikuva i ntiyiso leswaku n'wana a vavisiwa hi ku titimetiwa hi tihuku leti a ti tumbetiwile kwala ndzeni ka phureme ya yena ti ri na ayisi.√√ (2)
- 16.3 I khamba leri a ri tihanyisa hi ku yiva swa vanhu.√ (1)
- 16.4 I Albert Baloyi.√ I vubalani.√ (2)
- 16.5 Sithole /Macingelani u tlakurile n'wana kutani Xitlhanyi a n'wi susumeta. Nenge wa n'wana wu hundzile wu koka phureme yiwa yi halata tihuku leti Xitlhanyi a ti yivile.√√ (2)
- 16.6 Mukamberiwa u ta kombisa leswi a ta endla swona. Xikombiso: A ndzi ta vitana maphorisa ya ta n'wi khoma.√ (1)
- (Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka.) (1)
- 16.7 Mukamberiwa u ta boxa leswi a ta titwisa xiswona. Xikombiso: A ndzi ta nyuma ngopfu lero a ndzi nga ha ta swi engeta na siku na rin'we.√ (1)
- (Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka.) (1)
- 16.8 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Hambu u famba ankoveni lundza ri ta vonaka.√√ (2)
- (Amukela na dyondzo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka.) (2)

NTLANGU: ... XI TSEMBA NKOLO!

- 16.9 Solly a wu kuma en'angeni ya le Giyani.√ (1)
- 16.10 Hikokwalaho ka leswi a a bihile emirini naswona Solly a n'wi jikerile kutani a chava leswaku nuna wa yena u ta kala a swi vona kutani a n'wi hlongola.√√ (2)
- 16.11 A endlela leswaku loko a ta va a hundzile emisaveni, vanhu va xi tiva lexi nga n'wi dlaya.√√ (2)
- 16.12 A tshemba leswaku Solly a n'wi rhandza hakunene kutani a a lava leswaku va ta kota ku tekana a hambana na nuna wa yena John Mbitana na Solly a tshika nsati wakwe Rose.√√ (2)

- 16.13 A a ri exikolweni eSoshanguve.√ Mune wa malembe (1986–1990).√ (2)
- 16.14 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A ndzi ta va ndzi nga susangi ndzhwalo kambe ndzi ya hlamusela nuna wa mina, ndzi tlhela ndzi kombela ku rivaleriwa.√ (1)
- 16.15 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Hambu u famba ankoveni lundza ri ta vonaka.√√ /Tshemba munhu mi langutanile.√√ /Vugangugangu bya dlayisa.√√ /Hakelo ya xidyoho i rifu.√√ (2)
- 16.16 Mukamberiwa u ta boxa matitwelo ya yena. Xikombiso: A ndzi ta nyuma/khoma hi tingana ngopfu hikuva vanhu a va ta ndzi teka ndzi endla swo fana na yena munghana wa mina Sarah.√ (1)
- (Maraka i yo seketela ntsena.) [25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80

Rhubiriki ya maavelo ya timaraka eka xitsalwana xa Novhele na Ntlangu

TIKHODI NA MAAVELO YA TIMARAKA		VUNDZENI [15]		XIVUMBeko NA RIRIMI [10]
		Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Vundzeni bya nkanelo, ku amukeleka na ku twisisa matsalwa		Xivumbeko, nkholukelano, ririmi, maandlalelo. Ririmi, thoni na maendlelo lama tirhisiwaka eka xitsalwana.
Khodi ya 7 80-100%	Vuswikoti bya le henhla swinene Timaraka ta 12-15	-Nhlamuselo ya nhlokomhaka, swilaveko hinkwaswo swi katsiwile. -Ku kombisa mahlamulelo ya le henhla ngopfu: 90%+ -Vuswikoti bya le henhla ngopfu: 80-89% -Nkanelo wa mahungu hi vumbhoni byo huma eka tsalwa. -Ku twisisa ka xiyimo xa le henhla ka matsalwa.	Vuswikoti bya le henhla swinene Timaraka ta 8-10	-Xivumbeko xa kahle. -Masungulo na mahetelelo ya kahle ngopfu. -Nkanelo wa mahungu lama andlariweke kahle. -Xitayili, thoni, na ririmi swi kahle naswona swi pfumala swihoxo.
Khodi ya 6 70-79%	Vuswikoti bya le henhla Timaraka ta 10½-11½	-Nhlamuselo ya le henhla ka nhlokomhaka, ku katsiwa ka swilaveko mayelana na nhlokomhaka. -Nhlamuselo hi vuenti. -Miehleketo leyi boxiweke yo hambanahambana yo huma eka matsalwa. -Matsalwa ya kahle na vumbhoni byo huma eka matsalwa.	Vuswikoti bya le henhla Timaraka ta 7-7½	-Xitsalwana xi andlariwile kahle. -Masungulo na mahetelelo ya kahle. -Vuxokoxoko bya mahungu swa olova ku byi landzelela. -Xitayili, thoni na ririmi ra kahle swi fambelana na xikongomelo. -Maandlalelo lamanene.
Khodi ya 5 60-69%	Vuswikoti bya le henhlyana Timaraka ta 9-10	-Ku kombisa ku twisisa ka nhlokomhaka. -Miehleketo yo amukeleka mayelana na nhlokomhaka. -Miehleketo leyi vupfeke, kambe a hi hinkwayo yi nga na nseketelo lowu enerisaka. -Vumbhoni byo twisisa matsalwa.	Vuswikoti bya le henhlyana Timaraka ta 6-6 ½	-Xivumbeko xa kahle na nkholukelano. -Masungulo, mahetelelo na tindzimana tin'wana swi andlariwe kahle. -Nkanelo wu nga landzeleleka. -Ririmi, thoni na xitayili swo pfumala swihoxo.
Khodi ya 4 50-59%	Vuswikoti byo amukeleka Timaraka ta 7½-8½	-Ku kombisa ku twisisa nhlokomhaka, swilaveko hinkwaswo swi katsiwile. -Vumbhoni bya kahle byo seketela nhlokomhaka. -Miehleketo leyi seketeriweke a yi khorwisi. -Matwiseliso ya kahle ya tsalwa.	Vuswikoti byo amukeleka Timaraka ta 5-5½	-Vumbhoni byin'wana bya xivumbeko. -Xitsalwana xo pfumala xivumbeko na nkholukelano wa miehleketo. -Swihoxo swintsongo swa ririmi, thoni na xitayili. -Xivumbeko xa tindzimana xa kahle.
Khodi ya 3 40-49%	Vuswikoti byo enela Timaraka ta 6-7	-Ndlela ya xiyimo xa le hansi xa mahlamulelo ya xivutiso. -Ku twisisa kuntsongo ka mahlamulelo ya nhlokomhaka. -Nkanelo wa nhlokomhaka a wu khorwisi naswona wu na vumbhoni byintsongo byo huma eka tsalwa. -Mudyondzi u pfumala ku twisisa ka tsalwa.	Vuswikoti byo enela Timaraka ta 4-4½	-Xivumbeko xi na xihoxo xa nkunguhato. -Nkanelo a wu andlariwanga kahle. -Swihoxonyana eka ririmi, thoni na xitayili. -xivumbeko xa tindzimana xi na swihoxo.
Khodi ya 2 30-39%	Vuswikoti bya madyondza Timaraka ta 4½-5½	-Mbuyelelo wa mahlamulelo, minkarhi yin'wana miehleketo a yi fambelani na nhlokomhaka. -Ku pfumaleka ka vundzeni bya nkoka. -Miehleketo yo tsana swinene ya matwiseliso ya tsalwa.	Vuswikoti bya madyondza Timaraka ta 3-3 ½	-Maandlalelo yo ka ya nga enerisi na xivumbeko xo ka xi nga kunguhatiwanga, leswi kavanyetaka nkholukelano. -Swihoxo swa ririmi na xitayili swo hoxeka leswi endlaka xitshuriwa xo ka xi nga amukeleki. -Xihoxo eka xivumbeko xa tindzimana.
Khodi ya 1 0-29%	Vuswikoti byo ka byi nga enelangi Timaraka ta 0-4	-A swi olovi ku landzelela nhlokomhaka leyi kaneriwaka hikuva nhlamulo yi ri na vuxaka byintsongo ni nhlokomhaka. -Vumbhoni byo tsana bya xivumbeko lexi kunguhatiweke bya pfumaleka. Vumbhoni lebyi nyikiweke a byi na nseketelo wo huma eka tsalwa. -Miehleketo yo tsana swinene ya matwiseliso ya tsalwa.	Vuswikoti byo ka byi nga enelangi Timaraka ta 0-2 ½	-A swi olovi ku vona loko nhlokomhaka yi kaneriwile. -Ku pfumaleka ka vumbhoni bya nkunguhato. -Ririmi ro tsana. Xitayili na thoni leswi hoxekeke. -Xitayili na thoni leswi swi hoxekeke. -Ku pfumaleka ka tindzimana to twisiseka.